

Instytucja wymiaru sprawiedliwości

Zarówno *Konstytucja*, jak i żaden akt prawny nie definiują pojęcia wymiaru sprawiedliwości. Samo pojęcie wśród przedstawicieli doktryny prawniczej budzi wiele sporów. Zatem, aby można było podjąć próbę zdefiniowania tego pojęcia, niezbędne jest przedstawienie instytucji wymiaru sprawiedliwości na przykładzie polskich organów sprawujących wymiar sprawiedliwości, tj. polskiego sądownictwa, jako jednych z najważniejszych organów w państwie, będących fundamentem ustroju państwowego.

Aby można było zrozumieć istotę wymiaru sprawiedliwości, charakterystyka tej instytucji musi zostać oparta na kompleksowym przedstawieniu jej ustroju, funkcji i zadań, wraz z genezą i rysem historycznym. Warto również wskazać rozwiązania prawne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w innych krajach Europy Zachodniej, Wschodniej czy Stanach Zjednoczonych Ameryki. Dopiero tak dokładna analiza tej instytucji pozwoli na wysnucie wniosków, które pozwolą na zdefiniowanie pojęcia wymiaru sprawiedliwości.

Pojęciu „wymiaru sprawiedliwości” nierozdzielnie towarzyszy samo pojęcie „sprawiedliwości”. Dzieje się tak dlatego, że trudno sobie wyobrazić sprawowanie wymiaru sprawiedliwości bez samej sprawiedliwości. Pojęciu „sprawiedliwości” przypisywane są różne znaczenia. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę na fakt, że mówiąc o sprawiedliwym postępowaniu (bądź o sprawiedliwych rezultatach jakiegoś postępowania), należy rozróżnić dwa uniwersalne aspekty sprawiedliwości: tzw. sprawiedliwość wyrównawczą, dotyczącą ustalania sprawiedliwej odpłaty za otrzymaną korzyść bądź sprawiedliwej odpłaty za wyrządzone zło, oraz tzw. sprawiedliwość rozdzielczą, dotyczącą sprawiedli-

wego dzielenia dóbr bądź sprawiedliwego rozkładania ciężarów między członków danej społeczności¹. Sprowadzając powyższe do ogólnego znaczenia, za sprawiedliwość należy uznać uczciwe, prawe postępowanie, oznaczające cechę przypisywaną jednostkom, działaniom lub instytucjom społecznym, które nie pozostaje obojętne dla samego wymiaru sprawiedliwości.

Dla dokładnego zrozumienia współczesnych uregulowań prawnych dotyczących instytucji wymiaru sprawiedliwości, niezbędne jest zapoznanie się z jej genezą i historią. Wymiar sprawiedliwości towarzyszy ludzkości od zawsze, tak więc jego charakterystykę można rozpocząć już od czasów tworzenia się pierwszych wspólnot plemiennych. Widoczne staje się zatem to, jak głęboko w człowieku tkwi poczucie sprawiedliwości oraz to, że poczucie sprawiedliwości jest nierozzerwalnie związane z naturą człowieka. Ludzkości od zarania dziejów towarzyszyły różnego rodzaju konflikty, które należało w jakiś sposób rozwiązać. Konflikty te, w zależności od stopnia zaawansowania rozwoju danej grupy społecznej, rozwiązywane były w różny sposób. Początkowo konflikty te były rozwiązywane za pomocą siły, poprzez zabójstwa słabszych członków społeczności, którzy popadli w konflikt lub wojny między skłóconymi plemionami. Był to oczywiście najprostszy i najbardziej prymitywny sposób rozwiązywania konfliktów. Z czasem jednak, wraz ze wzrostem rozwoju myśli ludzkiej, tego typu rozwiązania dotyczące łagodzenia bądź eliminowania konfliktów zaczęły być odsuwane na bok, a zastępowane były rozwiązaniami pokojowymi.

Starożytna Grecja i Rzym były państwami, w których wymiar sprawiedliwości rozwinął się znacząco poprzez wykształcenie organów sądowych oraz zasad postępowania sądowego. Wymiar sprawiedliwości spoczywał w starożytnej Grecji na dziewięciu archontach i Areopagu, który jako organ kolegialny, był najwyższym trybunałem oraz na późniejszym trybunale ludowym tzw. *heliai*. Areopag był organem strzegącym prawa i moralności, a od

¹ A. Korybski, L. Leszczyński, A. Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 2007, s. 63.

462 r. p.n.e. także sądem kryminalnym. Archont natomiast był najwyższym urzędnikiem w starożytnych Atenach, który przewodniczył radzie areopagu oraz zajmował się najważniejszymi sprawami Aten. Warto zwrócić uwagę, że już w starożytnej Grecji obowiązywały takie zasady, jak jawność rozprawy czy publiczne ogłaszanie wyroku.

Nieco bardziej instytucja wymiaru sprawiedliwości rozwinęła się w starożytnym Rzymie, gdzie sprawowanie wymiaru sprawiedliwości należało początkowo w okresie republiki do pretorów, a następnie w okresie cesarstwa do wyższych urzędników, którzy władzę sądowniczą sprawowali w zastępstwie cesarza. Rzymianie stworzyli bardzo rozbudowaną, wielostopniową organizację wymiaru sprawiedliwości. Ponieważ władza sądowa nie była oddzielona od władzy wykonawczej, hierarchia sądowa za cesarstwa pokryła się z hierarchicznym układem zarządu lokalnego. Poważną zaletą sądownictwa rzymskiego było wykształcenie się prawa apelacji, tzn. strony mogły odwoływać się od wyroku jednego sędziego do sędziego hierarchicznie wyższego, od duowirów w okręgu do prezesa prowincji, od prezesa do wikariusza w diecezji, od wikariusza do prefekta, a od prefekta do cesarza. Warto wskazać, że w prawie sądownictwa rzymskiego wyróżniano już wówczas właściwość rzeczową i miejscową sądu, zgodnie z rzymską zasadą *actor sequitur forum rei*.

Prawo rzymskie niewątpliwie odegrało fundamentalną rolę w kształtowaniu się europejskiego prawa, zarówno jeżeli chodzi o instytucje prawne, prawo procesowe, jak i organizację sądownictwa, tym bardziej że znaczna część rzymskich zasad prawnych funkcjonuje po dzień dzisiejszy.

Polski wymiar sprawiedliwości w dobie kilkunastowiecznej ewolucji wykształcił zasadniczo dobry model organizacji sądownictwa, dostosowany do modelu europejskiego prawa stanowionego oraz oparty na francuskiej koncepcji dwuinstancyjności postępowania z zastosowaniem kasacji jako trzeciej instancji. Sądownictwo zostało podzielone ze względu na podmiotowy i przedmiotowy charakter na sądownictwo powszechne, sprawujące wymiar spra-

wiedliwości w sporach między obywatelami i w sprawach karnych oraz sądownictwo szczególne, sprawujące wymiar sprawiedliwości w sprawach administracyjnych i wojskowych. Organizacja sądownictwa została dostosowana również do podziału rozpatrywanych spraw na te mniejszej i większej wagi, co zaowocowało tym, że do orzekania w pierwszej instancji są właściwe różne sądy w zależności od wagi sprawy.

Ustrój polskiego wymiaru sprawiedliwości uregulowany został w *Konstytucji RP* z 2 kwietnia 1997 r. oraz w ustawach szczególnych, takich jak ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. – *Prawo o ustroju sądów wojskowych*, ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – *Prawo o ustroju sądów powszechnych*, ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. – *Prawo o ustroju sądów administracyjnych* oraz ustawa z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym.

W myśl art. 175 ust. 1 *Konstytucji RP* z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., nr 78, poz. 483) wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. Jak wynika zatem z przytoczonego wyżej przepisu zawartego w ustawie zasadniczej, sprawowanie wymiaru sprawiedliwości *Konstytucja* powierza różnym sądom. Art. 175 *Konstytucji* dokonuje zatem wyliczenia, z którego wynika, że ta sfera działania państwa została zastrzeżona dla Sądu Najwyższego, który w tym systemie organów odgrywa szczególną rolę, ale powierzona także sądom powszechnym, sądom administracyjnym, sądom wojskowym.

Szczególna pozycja ustrojowa Sądu Najwyższego ma swoje odzwierciedlenie w historii, która pokazuje, że taką szczególną pozycję ustrojową w państwie posiadał już protoplasta dzisiejszego Sądu Najwyższego w Polsce, którym był Trybunał Główny Koronny utworzony w 1578 r., który działał jako instytucja stała, zajmująca się tylko sądownictwem, oddzielona od administracji. Trybunał Główny Koronny był równocześnie pierwszym europejskim sądem niezależnym od króla i sejmu. Niemniej jednak współczesna pozycja ustrojowa Sądu Najwyższego zaczęła się kształtować wraz z jego powołaniem do życia w 1917 r. Oparty on wówczas

został na wzorcach francuskich, jako zwierzchnia instancja kasacyjna – wyposażona w prawo uchylania wyroków sądów II instancji².

Obecnie pozycję ustrojową i status prawny SN regulują *Konstytucja RP* z dnia 2 kwietnia 1997 r. oraz ustawa z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. z 2002 r., nr 240, poz. 2052 z późn. zm.), zaś najważniejszym aktem prawnym wewnątrznie obowiązującym jest uchwała Zgromadzenia Ogólnego Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 1 grudnia 2003 r. w sprawie regulaminu Sądu Najwyższego (M.P. z 2003 r., nr 57, poz. 898 z późn. zm.). Sąd ten jest naczelnym organem konstytucyjnym państwa, stanowi element władzy sądowniczej, w ramach tej władzy, przynależąc do sądów, a więc do organów sprawujących wymiar sprawiedliwości³. Na mocy *Konstytucji RP* z 1997 r. SN stał się organem sprawującym nadzór w zakresie orzekania nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych, natomiast co istotne, SN stał się organem niezależnym od jakichkolwiek organów państwowych. Warto podkreślić fakt, iż sędziowie SN, analogicznie jak sędziowie innych sądów w Polsce, są niezawisli i podlegają wyłącznie *Konstytucji* i ustawom. Struktura wewnętrzna i organizacja SN pozostają w zasadzie poza regulacją konstytucyjną: wspomniane tylko zostało (co jest elementem nowym) istnienie Zgromadzenia Ogólnego Sędziów SN oraz (co znały już poprzednie przepisy konstytucyjne) urzędu pierwszego prezesa (zwłaszcza art. 183 ust. 3) oraz prezesów SN (art. 144 ust. 3 pkt 23). Jeżeli zaś chodzi o relacje SN z władzą ustawodawczą i wykonawczą – oparte zostały na zasadzie równowagi i niezależności.

Można zatem uznać, że SN ma do odegrania we współczesnym demokratycznym państwie prawa szczególnie istotną rolę, zwłaszcza wówczas, gdy na szczeblu centralnym działają różne sądy i trybunały o zróżnicowanych kompetencjach. Wynika to z następu-

² J. J. Litauer, *Pierwsze publiczne posiedzenie polskiego Sądu Najwyższego*, „Państwo i Prawo” 1947, nr 12, s. 67–68.

³ W. Skrzydło, *Sądy i trybunały w Konstytucji i praktyce*, Warszawa 2005, s. 15–16.

jącego założenia: podstawowym warunkiem istnienia państwa prawa jest jednolity system prawa i jednolite pojęcie praworządności. Podstawowym interpretatorem całości systemu prawa i ośrodkiem kształtowania jednolitych zasad interpretacji tego systemu może być tylko SN⁴.

Uregulowania zawarte w *Konstytucji RP* w art. 175 ust. 1 wskazują, że wymiar sprawiedliwości w RP, poza przedstawionym już Sądem Najwyższym, sprawują sądy powszechne. Co do dalszego unormowania ustroju sądów powszechnych, *Konstytucja* powierza je ustawom, w myśl przepisu art. 176 ust. 2 *Konstytucji RP* – ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy. Tak więc mając powyższe na uwadze, *Konstytucja* nie określa struktury oraz właściwości sądów powszechnych, stanowi jedynie w art. 177, iż sprawują one wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych do właściwości innych sądów. Tym samym wprowadzono na ich rzecz zasadę domniemania kompetencji. Oznacza to, że dla przyjęcia kompetencji sądu powszechnego nie jest potrzebna norma ustawowa przewidująca taką kompetencję. Wystarczy bowiem brak ustawy, która ustanowiłaby kompetencję innego sądu⁵.

Ogólne założenia zawarte w *Konstytucji RP* swoje rozwinięcie uzyskują mocą ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. *Prawo o ustroju sądów powszechnych* (Dz. U. z 2001 r., nr 98, poz. 1070 z późn. zm). Zgodnie z art. 1 § 2 i 3 sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości w zakresie nienależącym do sądów administracyjnych, sądów wojskowych oraz Sądu Najwyższego. Sądy powszechne wykonują również zadania z zakresu ochrony prawnej powierzone w drodze ustaw. Są to podstawowe zasady funkcjonowania sądów powszechnych. Tak więc właściwość sądów powszechnych obejmuje rozstrzyganie wszelkich spraw z zakresu

⁴ J. Łętowski, *Sąd Najwyższy w strukturach współczesnego państwa*, [w:] *Administracja publiczna w państwie prawa*, red. B. Adamiak, J. Boć, M. Niemiec, K. Nowacki, Warszawa 1999, s. 232.

⁵ W. Skrzydło, *Sądy...*, *op. cit.*, s. 41.

prawa karnego, cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego, prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, jeśli nie należą one do SN lub sądów szczególnych⁶.

Jeżeli zaś chodzi o ustrój sądów powszechnych, musi być on zgodny z zasadą jednolitości sądów. Zasada ta oznacza jednolitą strukturę organizacyjną sądów na obszarze całego państwa. Art. 1 § 1 p.u.s.p. określa, jakie sądy wchodzą w skład sądów powszechnych. Zgodnie z ww. przepisem sądami powszechnymi są: sądy rejonowe, sądy okręgowe, sądy apelacyjne. Zatem wynika z powyższego, że w Polsce funkcjonuje trzyszczeblowa struktura sądownictwa powszechnego, co na pewno sprzyja wyrażonej w art. 176 ust. 1 *Konstytucji* zasadzie dwuinstancyjności postępowania sądowego, zgodnie z którą postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

Wskazanie w *Konstytucji* sądów powszechnych jako sprawujących wymiar sprawiedliwości w RP stawia je bardzo wysoko w strukturach najważniejszych organów państwowych, tym bardziej że ustrój RP oparty jest na trójpodziale i równowadze władz, w którym władza sądownicza sprawowana przez niezawisłe i niezależne sądy stanowi „trzecią władzę”.

Pozycja ustrojowa sądów administracyjnych wyrażona została w art. 175 ust. 1 *Konstytucji RP*, zgodnie z którym do sądów administracyjnych należy sprawowanie wymiaru sprawiedliwości. Jak wynika z powyższego zapisu, sądy administracyjne stanowią jeden z trzonów polskiego wymiaru sprawiedliwości. Analogicznie jak w przypadku SN i sądów powszechnych, *Konstytucja* w art. 176 ust. 2 wskazuje, że ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy.

Wśród sądów administracyjnych *Konstytucja* w art. 184 wskazuje jedynie Naczelny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne, dając przy tym ustawodawcy możliwość powołania w drodze ustaw „innych sądów administracyjnych”. Na podstawie ustawy z 25 lipca 2002 r. *Prawo o ustroju sądów administracyjnych*

⁶ W. Skrzydło, *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 roku*, Kraków 2000, s. 227–228.

(Dz. U. z 2002 r., nr 153, poz. 1269 z późn. zm.), od 1 stycznia 2004 r. sądami administracyjnymi są wojewódzkie sądy administracyjne jako sądy pierwszej instancji oraz Naczelny Sąd Administracyjny jako sąd drugiej instancji (art. 2 P.u.s.a.). Prezydent rozporządzeniem z dnia 25 kwietnia 2003 r. (Dz. U. z 2003 r., nr 187, poz. 1927) zdecydował o utworzeniu szesnastu wojewódzkich sądów administracyjnych.

Ogólne założenia dotyczące zadań, jakie spoczywają na sądownictwie administracyjnym wskazuje art. 184 *Konstytucji RP*, w myśl którego sądy administracyjne sprawują, w zakresie określonym w ustawie, kontrolę nad działalnością administracji publicznej. Kontrola ta obejmuje również orzekanie o zgodności z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej.

Wymieniając organy sprawujące wymiar sprawiedliwości, *Konstytucja* w art. 175 ust. 1 mówi o sądach wojskowych, co – podobnie jak w przypadku wcześniej opisanych sądów – stawia sądy wojskowe w czołówce organów państwowych, sprowadzając je tym samym do rangi organów konstytucyjnych. Podstawą prawną ustroju i właściwości sądów wojskowych jest ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. *Prawo o ustroju sądów wojskowych* (Dz. U. z 1997 r., nr 117, poz. 753 z późn. zm.).

Ogólne założenie działania sądów wojskowych sprowadza się do tego, iż sądy te sprawują wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych w Siłach Zbrojnych. Bardziej szczegółową właściwość rzeczową w zakresie orzecznictwa reguluje ustawa k.p.k. Zgodnie z art. 647 k.p.k. orzecznictwu sądów wojskowych podlegają sprawy żołnierzy w czynnej służbie wojskowej, pracowników wojska (o przestępstwa wskazane w k.k.), żołnierzy państw obcych przebywających na terytorium RP oraz członków ich personelu cywilnego, o przestępstwa popełnione w zw. z pełnieniem obowiązków służbowych, chyba że umowa międzynarodowa, której RP jest stroną, stanowi inaczej.

Szczególne znaczenie dla polskiego wymiaru sprawiedliwości posiada urząd sędziego. Przez „urząd sędziego” należy rozumieć

pełnienie funkcji sędziego (bycie sędzią), a więc dysponowanie przez konkretną osobę władzą sądowniczą, czyli prawem niezależnego wydawania wyroków w imieniu RP. Sędzia „na urzędzie” jest więc organem władzy publicznej (sądowniczej), sprawującym wymiar sprawiedliwości i inne powierzone zadania, wyposażonym w moc władczego, autorytatywnego rozstrzygnięcia spraw (sporów i konfliktów prawnych)⁷.

Ustrojodawca, regulując w *Konstytucji RP* pozycję prawną sędziów, postawił ich bardzo wysoko wśród wszelkich występujących organów państwowych. Powyższe stwierdzenie wynika stąd, że trzecia władza, jaką jest sądownictwo, realizowana jest właśnie przez osoby sędziów. Ustrojodawca był zmuszony w ten sposób zagwarantować, że wysoki status społeczny, jak i wszystkie konstytucyjne przywileje sędziów, będą stanowiły swego rodzaju gwarancję niezawisłości i niezależności sędziów podczas ferowania wyroków, tym bardziej że zgodnie z art. 174 *Konstytucji RP* – sądy wydają wyroki w imieniu RP.

Kończąc niniejsze rozważania, należy stwierdzić, że dopiero po dokonaniu kompleksowej analizy instytucji wymiaru sprawiedliwości, można wyprowadzić wniosek, iż wymiar sprawiedliwości, obok legislatywy i egzekutywy, jest trzecim zarówno podstawowym, jak i najważniejszym kierunkiem działalności każdego państwa. Generalnie można stwierdzić, że wymiar sprawiedliwości jest jedną z funkcji działalności państwa, polegającą na rozstrzygnięciu sporów o prawo. Wymiar sprawiedliwości można również wyrazić poprzez zadania, jakie przed nim stoją, a tym samym dojść do wniosku, że wymiarem sprawiedliwości jest m.in. wymierzanie kar, rozstrzygnięcie sporów indywidualnych, kształtowanie pozycji prawnej obywateli oraz instytucji, tak publicznych, jak i prywatnych. Budując definicję wymiaru sprawiedliwości, nie wolno zapomnieć o rzeczy najważniejszej, a mianowicie o samej istocie wymiaru sprawiedliwości oraz jego esencji, prowadząją

⁷ T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski, *Komentarz do prawa o ustroju sądów powszechnych i ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa*, Warszawa 2002, s. 144.

cej się do społecznego uznania i szacunku, bazującej na wiedzy, etyce i autorytecie.